

Mikko Heikkilä

Ukkovarpaat pääsiäisen päivään päin? – pro et contra

Kuten *Muinaistutkijan* lukijat lienevät panneet merkille, lehden useissa viimeaikaisissa numeroissa on käyty vilkasta väittelyä joidenkin nykyisen Suomen alueen myöhäisrautakauteen ajoittuvien ruumishaudattujen vainajien mahdollisesta tietoisesta asettamisesta suunnilleen nollan asteen kulmaan kristillisen pääsiäisen viettoajankohdan mukaiseen auringonnoususuuntaan nähden, jalat kohti auringonnousua. Väittelyn osapuolina ovat olleet Suomessakin jo viikinkiajalla noudatetun hautojen pääsiäissuuntauksen hypoteesin esittäjä astronomi FT Marianna Ridderstad, jonka vuonna 2017 julkisuuteen tulleesta tutkimuksesta koko vilkas tieteellinen keskustelu alkoi, ja Ridderstadin hypoteesia *Muinaistutkijassa* kritisoineet arkeologit FM Ulla Moilanen, FM Heli Etu-Sihvola ja FM Hanna-Leena Puolakka.

Totean heti aluksi, että minä en kyseenalaista yhdenkään *Muinaistutkijassa* väittelyyn osallistuneen henkilön kompetenssia lausua oman asiantuntemuksensa perusteella perusteltua näkemystä asiasta. En myöskään väitä kummankaan osapuolen näkemystä selvästi vääräksi, vaan pikemminkin muistutan ystävällisesti, että vaikka jonkin tutkimuksen jokin tutkimustulos ei olisikaan vakuuttava, se ei tarkoita, että kyseisessä tutkimuksessa ei olisi mitään vakavasti otettavaa. Kannatan myös lämpimästi ennakkoluulotonta ja monitieteistä tutkimusotetta; sellaista, jossa mikään tutkimusaiheen kannalta relevantti tieteenala ei

ole yksinvaltiassakaan muttei myöskään ylenkatsottu. Koska olen itsekin tutkinut väittelyn kohdetta sivuavia yleis-, kieli- ja kirkkohistoriallisia aiheita omien erikoisalojeni lähtökohdista (ks. esim. Heikkilä 2012, 2014, 2016, 2018, 2019¹), saanen esittää joitakin huomioitani puheena olevasta kiintoisasta aihepiiristä, muistuttaen kohteliaasti, että kristinuskon varhaisen Suomeen saapumisen ajoituksen puolesta argumentoi vuosikymmenien ajan (emeritus)professori Unto Salo (esim. Salo 1987, 2013).

Ruumiiden hautaussuunnan yhdistämiseen kristilliseen pääsiäiseen tuo auttamatta epävarmuutta se tosiasia, että aurinko nousee ”pääsiäissuunnasta” yli kahden kuukauden ajan vuodesta, sillä aurinko nousee ”pääsiäissuunnasta” kevätpäiväntasausta seuraavien kevätkuukojen ohella myös syyspäiväntasausta edeltävinä viikkoina eli syyskesällä ja alkusyksystä (Heikkilä 2019: 51–52). Ridderstad (2017) on artikkelissaan asiasta selvästi tietoinen (ks. kuvio 2) eikä tämä johtopäätelmiä vaikeuttava asiainlata luonnollisestikaan ole hänen vikansa, mutta vastineessaan hän ei noteeraa asiainlata (Ridderstad 2018: 59), kuten eivät hänen kriittikkonsakaan (Moilanen, Etu-Sihvola & Puolakka 2019: 41). Auringon elo-syyskuuiseen ”pääsiäissuunnasta” nousemiseen liittyen huomautan ystävällisesti, että eläntömaatalousvaltaisessa yhteiskunnassa ravintotilanne on sadon- eli elonkorjuun jälkeen eli elosyyskuussa parhaimmillaan koko kalenterivuo-

desta (Heikkilä 2019: 51–52), mutta pääsiäisen aikoihin maalís-huhtikuussa eli talven jälkeen mutta ennen uutta satokautta lähempänä kalenterivuoden huonointa kuin parasta. Siksi ei mielestäni ole poissuljettua, ettei sanokaamme *elokuun* päätteeksi olisi myöhäisrautakauden Suomessa vietetty elon- eli sadonkorjuujuhlaa, jonka aikaan aurinko, varhaisuomeksi päivä, edellä todetusti nousee horisontin yläpuolelle ”pääsiäissuunnasta”: idästä aurinko itää, koillisesta kajo koittaa runolliseksi ryhtyksení. Siitä ei asiasta käydyssä väittelyssä ole mielestäni riittävästi keskusteltu.

Toisaalta tiedossani on vain kolme varhaisuomalaisten esikristillistä juhlaa nimityksineen: kevät kylvön yhteydessä eli todennäköisesti *toukokuussa* vietetty *ukonvakkajuhla*, sato- ja kasvukauden päätteeksi vietetty uuden vuodenkierron alkuun ”pyörähtämisen” juhla *kekri* (”pyöränen”) ja keskitalven juhla *joulu*. Niistä vain kekri voisi viettoajankohtansa johdosta ehkä juuri ja juuri tulla kyseeseen ruumiiden ilmansuuntauksen kilpailevaksi selitykseksi pääsiäiselle, mikäli kekriä olisi myöhäisrautakaudella vietetty jo viljasatokauden päättyessä, mutta hyvin todennäköisesti sekään ei haasta pääsiäisselitystä, sillä vanhan vuoden päättymistä ja uuden alkamista lienee jo esihistoriallisena aikana vietetty vasta lähempänä *marraskuuta* eli (luonnon) kuoleman kuu-kautta. Lainasana *joulu* on äänneasunsa todistuksen perusteella ajalta noin 500–650 jKr. ja sen etymologinen sukulaissana *juhla* vielä varhaisemmalta rautakaudelta (Hirvonen 1997; Heikkilä 2014).

Arvioitaessa ruumiskalmistojen hautojen mahdollista (tietoista) suuntaamista pääsiäisen aamunkoittoon on hyvä huomioida, että kristinuskon tärkeimmän juhlan suomenkielinen nimi *pääsiäinen* ei viitanne juhlan teologiseen sisältöön eli Kristuksen kärsimykseen, kuolemaan ja väitettyyn ylösnousemukseen juutalaisen pääsiäisjuhlan (hepr. *pesach*) alla, vaan (*paaston*)*laskiaisesta* alkaneesta pääsiäistä edeltäneestä 40 päivän *paastosta* pääsemiseen. Paastosta pääseminen on siis sanahistorian valossa koettu muinaissuomalaisten keskuudes-

sa pääsiäisessä ”Kiesus Kristin” ylösnousemusta merkityksellisemmäksi (Heikkilä 2019: 70). Läntistä, germaanista alkuperää oleva sana *pa(a)sto* (vrt. muinaisgerm. *fasto* 'paasto' -> muinaisven. *postu*) taas oli kirkollisen toimijan asettama, ja Suomen roomalaiskatolinen lähetyshiippakunta emäseurakuntineen näyttää organisoituneen vasta noin vuosien 1150 ja 1240 välisenä aikana (Heikkilä 2019: 40–50). Toisin kuin slaavilaiset lainasanat *pappi*, *risti* ja *kirkko*, sana *pääsiäinen* ei ole yleisitämerensuomalainen kristinuskoon liittyvä sana, kuten ei ole myöskään *seurakunta/pa(g)asta* (Heikkilä 2018, 2019). Pääsiäisen (hepr. *pesach* ~ aram. *pascha* ”ohikulku” -> kreik. *páscha* -> lat. *pasca*, ven. *pasha*, muinaisru. *paska* -> ru. *pask* jne.) nimeäminen suomen kielessä lienee kylläkin tuottanut ainakin jonkin verran päänvaivaa, koska kristinuskon tärkeimmän juhlan nimeksi ei varsin ilmeisistä syistä johtuen voinut tulla *paska* eikä *paskiainen* (Heikkilä 2019: 70).

Edellä mainitut seikat eivät pakottavasti horjuta Ridderstadin hypoteesia, sillä ei toki ole vastaansanomattoman varmaa, että *pääsiäinen* on vanhin suomen kielessä kyseisestä juhlasta käytetty nimitys. En pitäisi aivan mahdottomana, että Kristus-Jeesuksen ylösnousemusjuhlan vanhin nimitys suomen kielessä olisi ollut **nousiainen* ja että Ridderstadin (2017) näkemyksen mukaan pääsiäissuunnattu Suomen lähetyshiippakunnan ensimmäinen piispankirkko kirkkomaineen Moisiossa Nousiaisten Nummella (ks. esim. Salo 1997) olisi suunnattu kohti **nousiaisen* aamunkoittoa. Jo vuodesta 1232 alkaen todennettu paikannimi *Nousia(inen)* (= deverbaalinen nominijohdos verbistä *nousta*) voi hyvinkin todennäköisesti viitata pieneen maankohoumaan, mutta vaihtoehtoisesti se voi sisältää esimerkiksi henkilönimen (**)Nousi(j)a*. Huomattakoon, että juuri ”ylösnousemuksellista” merkitsevät, ja siten pääsiäiseen likeisesti liittyvät, Uuden testamentin kreikkaan pohjautuvat henkilönnimet *Anastasios* (mask.) ja *Anastasia* (fem.) (< *anastasis* 'ylösnousemus') ovat erityisesti idän kirkon alueella vanhastaan yleisiä. **Nousi(j)a(inen)* voi olla niistä muodostettu käännös(nimi)-

laina. Huomattakoon niin ikään, että suomen kielen kristillinen verbi *ylösnousta* ja siitä muodostettu substantiivi *ylösnousemus* ovat tarpeettoman toisteisia, sillä yleensä ei nousta alas eikä laskeuduta ylös. Kotoperäisistä aineksista koostuvissa sanoissa *ylösnousta* ja *ylösnousemus* tuntunee naapurikielten vaikutus (esim. muinaisruotsin *upstanda* 'ylösnousta' ja *upstandilse* 'ylösnousemus').

Herran päivän aamuun? – vai kenties Ukon?

Jos puheena olevalle ruumishautojen ilmansuunnalle yritetään etsiä pääsiäiseen ja ylipäätään kristinuskoon liittymätöntä vaihtoehtoista selitystä, sellainen saattaisi edellä mainitusti löytyä maanviljelyksen vuodenaikavaiheista. Jos kerran Ukko (Ilmarinen)² sekä antoi vuodentulon että sääti säät (Agricola; Anttonen 2007; Salo 2012)³, ei liene pois suljettua, että hänen kunniakseen olisi juotu (kiitos)malja myös sadonkorjuun päätteeksi ja että vainajat olisi haudattu vuoden auvoisimman ajan aikaisen auringonnousun suuntaisesti (ks. pihlaja-huomio alla). Toisaalta myös pääsiäisvuodenaikaan liittyy Suomen ilmastossa toiveikas (lähi)tulevaisuuden odotus: vaikka nälkävyö onkin silloin kireällä, talvi on kuitenkin takana ("maa(l)liskuu (< maallinen < maa) jo maata näyttää"), sää lämpenee, luonto herää talven jäljiltä uudelleen eloon, kasvit kirjaimellisesti nousevat ylös maasta ja paremmat ajat ovat siten ovella. Pohjimmiltaan varsin samanlainen on kristinuskon opillisen ytimen muodostava ylösnousemususko.

Aiheeseen liittyen saanen esittää näkemykseni seuraavista Agricolan ukonvakka-juhlaa kuvaavista runosäkeistä vuodelta 1551: "Ja quin Keuekyluö kyluettin / silloin vkon Malia iootijn Sihen haetin vkon wacka / nin iopui Pica ette Acka Sijtte palio Häpie sielle techtiin / [...] *Quin Rauni Ukon Naini härsky / ialosti Wkoi Pohiasti pärsky*" (= Ja kun kevät kylvö kylvettiin, silloin ukon malja juotiin. Siihen haettiin ukon vakka, niin

juopui piika että akka. Sitten paljon häpeää siellä tehtiin [...] *Kun rauni ukon nainen härsky(i), jalosti ukoi pohjasti pärsky(i)*). Näiden arvoituksellisten säkeiden sisältöä on paljon pohdittu (ks. synteesi esim. Anttonen 2007; Salo 2012). Mielestäni niille on kaksi lukutapaa; luonnonilmiön ja sitä jäljittelevän rituaalin kuvaus. Oma selitykseni on seuraava: säkeiden asiataustana on minusta(kin) ns. *hieros gamos* -tyyppinen ilman jumaluuden ja maan ja/tai veden jumaluuden hedelmällisyyttä tuova "yhdyntä" (vrt. esim. Salo 2012: 364-389), jota oletan näytellyn rituaalisesti siten, että kun "Rauni-Ukon nainen härskyi" eli käsittääkseni Pihlaja-Ukon vedenhaltijana (Naara) kuohahteli eli kun (pyhästä puusta) pihlajasta valmistettuun vakkaan (eli kannelliseen viljansäilytysastiaan) kaadettu olut kuohui, niin sateen ja salamoiden uskottiin lankeavan vuodentulolle eli viljankasvulle suotuisasti alas maahan. Todennäköisesti pihlajaa merkitsevän skandinaavisen lainasanana *rauni* äänneasua paljastaa sanan tulleen lainatuksi noin 500-luvulla jKr., mistä saadaan *terminus post quem* (n. 500 jKr.) ukonvakka-rituaalille ainakin Agricolan vuosina 1548 ja 1551 kuvailemassa muodossa. Huomattakoon, että pihlaja on huomiota herättävien punaisten marjojensa ansiosta näyttävimmillään – etten sanoisi viettelevimmillään – loppukesästä ja alkusyksystä eli juuri silloin, kun ravintotilanne on maatalousyhteiskunnassa parhaimmillaan vuodesta ja kun aurinko kevään ohella nousee "pääsiäissuunnasta".

Menneisyyttä tutkivien tieteiden tarjoamista todisteista kaikkein myöhäisimpään kristinuskon Suomeen tulon ajoitukseen viittaavat historialliset lähteet, enkä tällä tarkoita sitä, että kirjallisia lähteitä Suomesta on (säilynyt) vähäistä enemmän vasta 1200-luvulta alkaen, vaan viittaa siihen, että varhaisimpiin lähteisiin kuuluvien paavien kirjeiden mukaan kristillinen "istutus" oli Suomessa nuorta vielä 1220-luvulla (DF nro 64, 72, 74-77; SVL nro 16, 20-24). Paavien kirjeitä ei voi kevyesti sivuuttaa, sillä itselle kiusallisten väitteiden sepittäminen ei tyypillisesti kuulu ihmisluontoon eikä vallanpitäjien tapoihin yleensä kuulu omien saavutustensa

vähättely (Heikkilä 2019: 40–41). Historialliskriittisessä raamatuntutkimuksessa puhutaan kiusallisuuskriteeristä ja sen katsotaan olevan moninkertaisen riippumattoman todistuksen ja vihamiehen myöntävän todistuksen ohella yksi vahvimista väitteen aitouden puolesta puhuvista todisteista (ks. esim. Meier 1991: 167–184). Niin että ehkä asianlaita todella oli niin kuin paavit väittivät; organisoitu roomalaiskatolinen kristinusko oli vielä 1220-luvulla vasta juurtumisvaiheessa Varsinais-Suomessa ja Hämeessä, vaikka Suomen roomalaiskatolinen lähetyshiippakunta näyttääkin perustetun 1100-luvun puolella (Heikkilä 2019: 50).

Arvio

Kieli- ja historiatieteelliset lähtieteiden todisteet suomesta/Suomesta eivät tarjoa selvää sivustatukea Ridderstadin hypoteesille, mutta eivät myöskään kaada sitä, koska myös kiistan kontraevidenssi puuttuu. Olen Ridderstadin kanssa samaa mieltä esimerkiksi siitä, että ruumishautaus suunnilleen länsi-itä-suuntaisesti jalat itään päin ei kokonaan selity uskomusmaailmaan liittymättömillä syillä eikä satumalla. Jokin ei-satunnainen ihmislähtöinen selitys sille on oltava, mutta voi jäädä ainaisesti vain oppineiden arvailujen varaan, mikä se on. Olisiko kyse voinut olla jonkinlaisesta synkretismistä, jossa yhdistettiin eri uskomuksia ja hautauskäytäntöjä (hyvän) kuoleman jälkeisen elämän saamisen varmistamiseksi (vrt. Moilanen et al. 2019: 41)?

Tohtori Ridderstadin kiintoisa hypoteesi vainajien ruumiiden asettamisesta hautaan pääsiäisen aikaisen auringonnoususuunnan myötäisesti paikoin Suomessakin jo 800-luvulta jKr. alkaen ei mielestäni ole hyvin todennäköinen eikä hyvin epätodennäköinen. Allekirjoittaneen (tämänhetkinen) näkemys onkin, että Ridderstadin hypoteesia on ainakin toistaiseksi pidettävä niin toteen näyttämättömänä kuin kriitikoiden taholta virheelliseksi osoittamattomana. Toivotaan, että tulevaisuus tuo esiin lisää menneisyyttä.

Bibliografia

- Agricolan teokset* <kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola> [luettu 5.8.2019].
- Anttonen, V. 2007. Agricolan Psalttarin esipuheen pakanalliset jumalat. K. Häkkinen & T. Vaitinen (toim.) *Agricolan aika*: 162–182. Helsinki: BTJ Kustannus.
- DF = *Diplomatarium Fennicum* <df.narc.fi> [luettu 5.8.2019].
- Heikkilä, M. 2012. Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 4/2012: 437–468.
- Heikkilä, M. 2014. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Unigrafia.
- Heikkilä, M. 2016. *Kuka oli herra Heinäricks? – piispa Henrikin arvoitus*. Tampere University Press.
- Heikkilä, M. 2017. *Keskiajan suomen kielen dokumentoitu sanasto ensiesiintymävuosiin*. Tampere: Mediapinta Oy.
- Heikkilä, M. 2018. Miksi seurakunta on "seurakunta"? Tampereen yliopiston kielen- ja historian tutkija, FT Mikko K. Heikkilä vastaa. *Sanansaattaja* 14/2018: 30.
- Heikkilä, M. 2019. Monitieteinen tutkimus kristinuskon tulosta Suomenlahden pohjoispuolelle – kristinuskoon tutustumisen, kristityksi kääntymisen ja kristillisen organisaation rakentamisen ajoitus. A. Ruohomäki & A. Sivula (toim.) *Tuhansien vuosien tulokkaat: Monen kulttuurin Satakunta. Emil Cedercreutzin museossa 21.–22.4.2017 pidetyn seminaarin esitelmää*. Satakunta XXXV: 31–71. Harjavalta: Satakunnan Historiallinen Seura.
- Hirvonen, I. 1997. Mikä on sanojen juhla ja joulun germaanis-skandinaavinen alkuperä? *Sananjalka* 39 s. 55–64.
- Meier, J. P. 1991. *A Marginal Jew. Rethinking the historical Jesus. Volume One: The roots of the problem and the person*. New York: Doubleday.
- Moilanen, U., Etu-Sihvola, H. & Puolakka, H.-L. 2019. Rautakautisten hautojen pääsiäissuuntaus on ylitulkintaa. *Muinaistutkija* 1/2019: 40–44.
- Ridderstad, M. 2017. *Orientations of the early Christian graves in Finland*. <<https://www.academia.edu>> [luettu 1.8.2019].
- Ridderstad M. 2018. Hautausasuuntaus pääsiäiseen on havaittava tosiasia. *Muinaistutkija* 3/2018: 56–63.
- Salo, U. 1987. Suomen kristillistymisen varhaisvaiheista. Teoksessa E. Kuparinen (toim.) *Studia historica in honorem Vilho Niitemaa. Hänen 70-vuotispäivänään 16.3.1987*. Turun Historiallinen Arkisto 42.
- Salo, U. 1997. Nousiaisten Moisio – ikkuna Suomen uskonto- ja yhteiskuntahistoriaan. *Suomen Museo* 1997: 23–60.
- Salo, U. 2012. *Olevaisuus ja sen valtiut. Muinais-suomalaisien maailmanymmärrys. Kalevalaiset myytit ja uskomukset I*. Somero: Amanita.
- Salo, U. 2013. *Tuoni, Pohjola, taivas. Arkeologian ja kalevalaisten runojen tuonelat. Kalevalaiset myytit ja uskomukset III*. Somero: Amanita.

Mikko Heikkilä
Monitieteisen diakronisen kielentutkimuksen dosentti, Tampereen yliopisto.
mikko.k.heikkila@tuni.fi

Loppuviitteet

- 1 Kyseinen Harjavallassa 21.4.2017 pitämäni seminaarikutsuesitelmään perustuva uusiin aihetta sivuava tutkimukseni on kirjoitettu ennen puheena olevan julkisen debatin alkamista *Muinaistutkijassa*. Siksi en ole siinä siihen viitannut; kyseisen väittelyn sittemmin laukaiseeseen Ridderstadin tutkimukseen kylläkin. Koska olen aiemmissa julkaisuissani laajasti viitannut primäärilähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen, en tässä ensisijaisesti keskustelupuheenvuoroksi tarkoitetussa kirjoituksessani taas viittaa niihin kaikkiin pitääkseni kirjoitukseni puheenvuoroksi sopivassa mitassa.
- 2 *Ukko* < *Ukkoi* -> *ukkoinen* > *ukkonen*.
- 3 Käyttäessään ilmaisuja *Isoin ilma* (= isän ilma; vrt. *ukonilma*, *ukko* = vanha mies) ja *pitkeinen* 'ukkonen; salama' (< *pitkä*) ukkosesta tuleva Turun piispa Agricola vaikuttaa välttäneen sanan *ukko* käyttöä, vaikka se jo keskiajalla oli todistettavasti muussakin käytössä kuin jumaluuden nimenä (Heikkilä 2017). Oliko kyse pyrkimyksestä saada Ukko (lopullisesti) pois hallitsemasta silloisten suomalaisten taivasta periaatteella siinä paha missä (se) mainitaan?